

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ

ΥΠΟ

Α. ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΥ (Σοφία)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πᾶσα πολιτικὴ κοινωνία καὶ αὐτὴ ἡ ἀτελεστάτη, ἡ τῶν κατωτέρων φυσικῶν λεγομένων λαῶν (Naturvölker), συνίσταται ἀπὸ στρώματα· δηλ. τὰ ἄτομα τ' ἀποτελοῦντα τὴν κοινωνίαν δὲν ἔχουν τὸ αὐτὸ κύρος, τὴν αὐτὴν περιωπὴν, τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἐν αὐτῇ. Ἡ συνήθης ἰδίως διὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ διαδοθεῖσα ἰδέα, ὅτι πρὸ τῆς πολιτικακῆς μορφῆς τῆς κοινωνίας, δηλ. ἐν τῷ κατὰ γένει διοργανισμῷ, τὰ ἄτομα ἦσαν ἐντελῶς ἴσα, ἢ ὅπως ἐκφράζεται ὁ Engels, δὲν ὑπῆρχεν ἡ διάκρισις μεταξὺ δεσποτῶν καὶ δούλων, εἶναι ἀβάσιμος. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ διάκρισις αὕτη εἶναι ἱστορικὸν προῖον· ἀλλ' ὅμως εἶναι μόνον ἡλιθία κοινωνικῶν διακρίσεων ἀρχικῶς ὀλιγώτερον ἀποτόμῳ. Ἐπιπλέον ἀποδείχθη ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦ ἀποτόμῳ ὑπέβησαν ἀρχῆθεν ἤδη ἀνὴρ καὶ γυνὴ κοινωνικῶς ἴσοι, κατὰ βάσιν ἐξοταζομένοι τοῦ περι ἰσότητος ζητήματος, ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν ἐπῆλθεν ἐκ φύσεως διάκρισις κοινωνικὴ ἀναλόγως τῶν προτερημάτων καὶ ἐπομένως ἀναλόγως τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Αἱ κοινωνικαὶ διακρίσεις, ἡ βᾶσις αὕτη τῶν κοινωνικῶν σφαιρῶν, εἶναι λοιπὸν προπολιτειακαὶ καὶ ἡ κοινωνιολογία παραδέχεται κατ' ἐμὴν ἰδέαν κατ' ἀνάγκην, ὅτι αἱ κοινωνικαὶ διακρίσεις ἀποδέχονται ἤδη μὲ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἄλλ' ὡς φαίνεται, αἱ κοινωνικαὶ διακρίσεις θὰ εἶναι αἰώνια καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, δηλ. θὰ συμπέσῃ καὶ τὸ τέλος τῶν μὲ τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ πρᾶγμα ἔχει βιολογικὴν καὶ ψυχολογικὴν βᾶσιν ἀμετάσθετον πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον εἶναι γεγονός, ὅτι σχεδὸν καθ' ὅλας τὰς ἐπαναστάσεις τῶν κατωτέρων τάξεων καὶ δὴ καὶ τὰς ὑπὸ ἰδεολογικῶς σκοπευομένων ἀνδρῶν ὑποστηριζόμενας ἐκηρύσσεται ὡς σκοπὸς ἡ ἐξίσωσις τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων, ἐν τούτοις ὅμως κατέληγον καὶ κατέληξαν ὅλοι ἐκ γένου εἰς κατὰ κοινωνικὰς τάξεις διαρρυθμισμένας κοι-

νανίας. Ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς θὰ ἐπιτύχη ποτέ, ἂν πραγματοποιηθῆ, τὴν ἔξισωσιν τῆς κοινωνίας, ἐγὼ ἀρνοῦμαι ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ μου (Soziologie 2. Aufl. S. 195/6, 224/5), ἀλλὰ καὶ οἱ νουνεχέστεροι τῶν σοσιαλιστῶν προσεπάθησαν ἤδη νὰ τροποποιήσουν τὰς περὶ τὰ τοιαῦτα δοξασίας τῶν.

Ἄλλ' ὁμως ἐκ τῶν ὑστέρων καταδεικνύεται ὅτι καὶ καλῶς ἔχει οὕτως ἡ κοινωνία διακρινομένη εἰς κοινωνικὰ στρώματα. Ἐν τῇ κοινωνικῇ διακρίσει τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας ἔχει τὴν βάσιν του εἰς καὶ δὴ ὁ πρῶτος τῶν μοχλῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως : Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις καλεῖσθαι ὡς πολιτικὰ κόμματα τὴν περὶ ὑπάρξεως ἢ καὶ συμφερόντων ἢ καὶ ἠθικῶς δέοντος πάλην μεταβάλλουσι καὶ εἰρηρικῶς τὸ πολιτεῦμα καὶ τὴν πολιτείαν καὶ μάλιστα, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ὑστέρων, πάντοτε ἐπὶ τὸ ἀνθρωπιστικώτερον. *γυναικίαι οὐκ ἔχουσιν*

Εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν σπουδαιότητων τὸ ζήτημα τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ κομμάτων, σπουδαῖον διὰ τε τὴν κοινωνιολογίαν θεωρητικῶς καὶ τὸν βίον ἐκάστης πολιτείας πρακτικῶς. Θὰ προσπαθῆσω νὰ ἐξάρω ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ σπουδαιότερα σημεῖα αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι.

ΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑΙ ΤΑΞΕΙΣ

Α'. Γενικαὶ γραμμαὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Αἱ φυσικαὶ καὶ ἀρχικαὶ διακρίσεις ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἶναι ἐν πρώτοις αἱ εἰς ἄνδρας καὶ γυναῖκας. Ἄλλὰ καὶ οἱ ἄνδρες δὲν ἦσαν ἐκ φύσεως ἴσοι ἐν τῇ κοινωνίᾳ : γνωσταὶ εἶναι καὶ ἐκ τῆς παλαιότητος ἀρχαιότητος καὶ ἐκ τοῦ βίου τῶν σημερινῶν φυσικῶν λεγομένων λαῶν αἱ κοινωνικαὶ διακρίσεις μεταξὺ ἀρχηγοῦ τῆς κοινωνίας, μάγων, ἱεροδικαστῶν, ἱεροδιδασκῶν, συντόμως τῶν ἱερέων καὶ τῶν λαϊκῶν.

Αἱ διακρίσεις αὗται αἱ πρωτόγονοι δύνανται νὰ καθορισθοῦν γενικώτερον καὶ ὡς διακρίσεις μεταξὺ ὀδηγούντων καὶ ὀδηγούμενων ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἔχουσι δὲ σημασίαν, ἐννοεῖται, καὶ κυβερνώντων καὶ κυβερνωμένων. Αἱ διακρίσεις λοιπὸν αὗται ἐπαγιώθησαν κατὰ τὴν ἐξέλιξιν, ἐγένοντο δὲ καὶ ὀξύτεραι ἢ κυρίως ὀξεῖαι, διεκρίθησαν δὲ καὶ εἰς διαφόρους βαθμούς. Πρὸ παντὸς διεμορφώθη καὶ μεσαία βαθμὶς, οὕτως εἰσπῆν ἢ μετὰβασιν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς βαθμίδας πρὸς τὴν κατωτέραν καὶ τὰνάκαλιν. Ἀπειετέθησαν λοιπὸν ἱστορικῶς κυρίως τρεῖς διακεκριμέναι κοινωνικαὶ βαθμίδες : ἡ ἀνωτέρα, ἡ μεσαία καὶ ἡ κατωτέρα. Ἐκτὸς τούτου ὑπῆρχεν ἤδη σὺν τῇ γενέσει τῆς πολι-

τείας καὶ ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀστικῶν καὶ ἀγροτικῶν ἔνεκα τῆς ἐξέλιξως τῆς πολιτείας ἐκ τῆς πόλεως.

Αἱ διακρίσεις αὗται εἶναι ἀρχικῶς διακρίσεις κατὰ τὴν ἐπιρροὴν ὁμάδος τινὸς ἀτόμων ἐπὶ τῆς τύχης καὶ τοῦ διοργανισμοῦ τῆς κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν. Ὑπὸ τοιαύτην ἔννοιαν γίνεται ἐν τοῖς ἔφεξοῖς χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «κοινωνικαὶ θέσεις». Καὶ ὁμοῦ οἱ μείζονα ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ ἐπιρροὴν ἀσκοῦντες ἦσαν, ὅπως καταδεικνύεται ἐκ τοῦ βίου τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων καὶ ἀπλοῦστατα ἐκ φύσεως, ταῦτοχρόνως καὶ οἱ μᾶλλον εὐποροῦντες. Ἡ οἰκονομικὴ δ' αὕτη καλλιτέρα κατάστασις τῶν ἀρχηγῶν ἀνεπτύχθη ἔπειτα καὶ διὰ βιαίων μέσων. Ἐκ τούτων δὲ καταφαίνεται ὅτι ἡ κατ' ἀρχὰς κυρίως μόνον πνευματικὴ διάκρισις ἐν τῇ κοινωνίᾳ μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἔλαβεν ἐκ φύσεως ἀμέσως καὶ οἰκονομικὴν ὄψιν. Οὕτω δὲ αἱ τρεῖς κατὰ τὴν ἐξέλιξιν διαμορφωθεῖσαι κοινωνικαὶ θέσεις (ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς διαφύρου, ἀνίσου ἐπιρροῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ) ὑπῆρξαν ταῦτοχρόνως καὶ διακρίσεις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς περιουσίας. Ὑπὸ τὴν ἀποψιν οἰκονομικῆς διαφορᾶς γίνεται ἐν τοῖς ἔφεξοῖς χρῆσις τῆς ἐκφράσεως «κοινωνικαὶ τάξεις».

Πλὴν ἐνυπῆρχεν ἐν τῇ φύσει τοῦ πράγματος, ἵνα αἱ κοινωνικαὶ θέσεις καὶ κοινωνικαὶ τάξεις κατ' ἀρχὰς συμπέπτουσαι χωρισθοῦν μετὰ ταῦτα. Ἦδη μόνον τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, μετὰ τὴν συμπαγίωσιν τῶν κοινωνικῶν διακρίσεων κατὰ θέσεις, ἐπιχειρηματῆται ἐκ τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν θέσεων ἔφθασαν εἰς μέγαν πλοῦτον (¹) δεικνύει ἀκριβῶς ὅτι αἱ ἔννοια κοινωνικαὶ θέσεις καὶ κοινωνικαὶ τάξεις δὲν ταυτίζονται πλέον. Ὡστε παρήχθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ διπλῆ διάκρισις: ἡ διάκρισις κατὰ τὰ δικαιώματα καὶ προνόμια ἐν τῇ κοινωνίᾳ κληρονομικῶς μεταδιδόμενα καὶ ἡ διάκρισις κατὰ τὸν πλοῦτον. Ἐχωρίσθη λοιπὸν ἡ διάκρισις κατὰ θέσιν τῆς κατὰ τάξιν.

Ἄλλ' ἡ ἐξέλιξις τῆς κοινωνίας προέβη καὶ περαιτέρω. Ἡ δημοκρατικὴ κίνησις ἐν ταῖς κοινωνίαις ἐπέφερεν ἐπὶ τέλος καὶ τὴν κατάρρευσιν τῆς διακρίσεως κατὰ κοινωνικὰς θέσεις ἔξέλειπον οἱ εὐκατρίδαι καὶ πατρίκιοι καὶ βαρῶνοι καὶ οἱ τοιοῦτοι ὡς προνομιοῦχοι ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ δημοκρατικὴ καὶ δημοκρατικίζουσα πολιτεία περιέχει λοιπὸν οὕτω μόνον διακρίσεις κατὰ κοινωνικὰς τάξεις (κατὰ τὸν πλοῦτον). Ἄν ἐν τῇ γερμανικῇ γλώσσῃ καὶ παρὰ δημοκρατίας γίνεται χρῆσις τῆς

¹) Πρὸβλ. τὸ σύγγραμμά μου: *Wirtschaft und Philosophie I. Die Philosophie und die sozialen Zustände (materielle und ideelle Entwicklung) des Griechentums* τριτὴ ἐκδ. σ. 73.

λέξεως κοινωνική θέσις (Stand) ἔχει μόνον γλωσσικὴν σημασίαν καὶ οὐδεμίαν πολιτικὴν ἢ πολιτειακὴν: σημαίνει οὕτως εἰπεῖν «ἐπάγγελμα» κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον συνηχούσης καὶ τῆς σημασίας τῆς πνευματικῆς καταστάσεως καὶ (ὑποκειμενικῶς καὶ) τῆς περιοπῆς (π. χ. Gelehrtenstand, Künstlerstand, Bauernstand, Kaufmannsstand, Handwerkerstand. κ. τ. λ.)

Β. Αἷτια τῆς διακρίσεως τῆς κοινωνίας εἰς τάξεις

Πολλὰ αἷτια ἐπέφερον τὸν χωρισμὸν τῆς κοινωνίας εἰς οἰκονομικὰς ἀνισότητας δηλ. εἰς διαφόρους, γενικῶς εἰπεῖν, εἰς τρεῖς τάξεις, τὴν τᾶξιν τῶν πλουσίων κεφαλαιούχων, τὴν μεσαίαν καὶ τὴν κατωτέραν, σήμερον γενικῶς εἰπεῖν τὴν τᾶξιν τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐξαρτωμένων ἐκ τοῦ ἡμερησίου (ἀδιάφορον ἢ μηνιαίου) αὐτῶν κέρδους ἀνευ ἐπαισθητῶν οἰκονομιῶν.

Διακρίνω—καὶ πρέπει νὰ διακριθοῦν—δύο εἶδη τοιούτων αἷτιῶν: φυσικὰς καὶ κοινωνικὰς αἷτίας.

Φυσικὰ αἷτια τοῦ χωρισμοῦ τῆς πολιτείας (καὶ δὴ καὶ τῆς πρωτογόνου κοινωνίας) εἰς διαφόρους τάξεις (οἰκονομικὰς ἀνισότητας) εἶναι ἡ ψυχικὴ, ἡ πνευματικὴ (ἀρχικῶς καὶ ἡ φυσικὴ) ἀνισότης τῶν ἀτόμων. Ἡ φυσικὴ αὕτη αἷτία διαιροῦσα ἤδη καὶ αὐτὴν τὴν οἰκογένειαν εἰς ὀδηγοῦντας καὶ ὀδηγουμένους διήρσε φυσικώτατα καὶ τὴν πρώτην ἤδη κοινωνίαν εἰς θέσεις καὶ ταυτοχρόνως καὶ εἰς τάξεις, μῶλον ὅτι, ἐννοεῖται, ὀχι ὑπὸ τὰς σημερινὰς ὀξείας μορφάς. Ὁ εὐφυέστερος καὶ ἱκανώτερος ἢ το ἀρχικῶς καὶ θὰ ἦτο φυσικῶς πάντοτε ὁ ἀνώτερος κατὰ κοινωνικὴν θέσιν καὶ ὁ ἀνώτερος κατὰ τᾶξιν (πλουσιώτερος) ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἄλλὰ καὶ ὁ πόλεμος ἀνῆκεν ἀρχικῶς εἰς τὰς φυσικὰς αἷτίας τὰς διαιρούσας τὴν κοινωνίαν εἰς οἰκονομικὰς ἀνισότητας (τάξεις ὅπως καὶ εἰς θέσεις). Διότι διὰ πνευματικῶν καὶ σωματικῶν προτερημάτων μόνον ἐπήρχετο τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πολέμου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοιούτων προτερημάτων φυσικῶν ἐβασίζετο ἡ διάκρισις εἰς πλουσίους καὶ πτωχοὺς ὅπως καὶ εἰς κυριαρχοῦντας καὶ κυριαρχουμένους. Οἱ πόλεμοι μεταξὺ ἀλλοφύλων κατέληξαν ἐνιαχοῦ καὶ εἰς ἀνυπερβλήτους διακρίσεις ἐν τῇ κοινωνίᾳ κατὰ «κάστην» (Kaste βλ. κατ. σελ. 8).

Ἄλλ' ὁμως προσῆλθε πρὸς τὸ φυσικὸν αἷτιον ἀρχῆθεν ἤδη καὶ τὸ κοινωνικόν. Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο αἷτιον τοῦ χωρισμοῦ τῆς κοινωνίας εἰς οἰκονομικὰς ἀνισότητας, εἰς τάξεις, ἐξεμηδένισε μάλιστα σὺν τῷ χρόνῳ σχεδὸν τὴν δύναμιν τοῦ φυσικοῦ αἷτιου, ἀρχικῶς τῆς βάσεώς του. Τὸ κοινωνικὸν τοῦτο αἷτιον τὸ σήμερον σχεδὸν μόνον δεσπόζον

καὶ διακρίνον τὴν κοινωνίαν εἰς τάξεις εἶναι ἡ κληρονομικότης τῆς περιουσίας.

Γ'. Αἱ θεωρίαι περὶ τάξεων (καὶ θέσεων) ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἐναφέρω συντόμως τὰς ὑπαρχούσας θεωρίας περὶ τάξεων κοινωνικῶν. Ὑπάρχει ἄλλωστε σύγγραμμα συνοψίζον πάσας τὰς μέχρι τοῦδε θεωρίας ἐπὶ τοῦ ζητήματος ¹⁾.

Αἱ διακρίσεις εἰς τάξεις (κατὰ πλοῦτον) ἀνεπτύχθησαν, λέγουσί τινες, καὶ ὑφίστανται ὡς φυλετικαὶ διακρίσεις. Ἡ θεωρία αὕτη συγχέει τὰς διακρίσεις κατὰ τάξεις μὲ τὰς διακρίσεις κατὰ κάστην, παραβλέπουσα ὅτι διακρίσεις κατὰ τάξεις (πλοῦτον) ὑφίστανται, ὅπως ἤδη κατέδειξα, καὶ ἐντὸς ὁμογενοῦς κοινωνίας.

Αἱ διακρίσεις εἰς τάξεις, λέγουν ἄλλοι, παρήχθησαν ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ εἶδους τῆς ἐργασίας (ἕνεκα τῆς διαιρέσεως τῆς ἐργασίας καὶ τῶν ἐπαγγελμάτων) γεννηθέντων ἕνεκα τῆς κληρονομικότητος σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἰδιαζόντων ψυχικῶν, πνευματικῶν καὶ σωματικῶν χαρακτηριστικῶν ὡς διαφορῶν ἐντὸς ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ λαϊκοῦ τύπου. Ἡ θεωρία αὕτη ἀγνοεῖ ὅμως ὅτι ἐν τῇ βιολογίᾳ ὑπάρχει πρόβλημα σπουδαῖον τὸ περὶ κληρονομικότητος τῶν ἐπικτητῶν ἰδιοτήτων. Ἐκτὸς τούτου ἀγνοεῖ δὲ αὕτη καὶ ὅτι αἱ διακρίσεις κατὰ τάξεις δὲν εἶναι διακρίσεις κατὰ μίαν εἰδικὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν ἰδιότητα· δὲν ὑπάρχει λόγος διατί π. χ. τὸ τέκνον τοῦ ξυλουργοῦ, μόνον διότι ἔχει ἴσως κληρονομικὴν ἰδιοφυίαν νὰ μεταχειρίζεται εὐκολώτερον τὸ ρόκνον καὶ τὸν κρίονα, ν' ἀποτελῇ μέρος τῆς πατρικῆς τάξεως.

Κατὰ τρίτην τινὰ θεωρίαν γεννῶνται αἱ διακρίσεις εἰς τάξεις κοινωνικὰς ἐκ τῶν διαφορῶν κατὰ τὰ ἐπαγγέλματα. Καὶ ὅμως εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ἐπαγγέλματος πηγάζουν καὶ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἐπαγγελομένων, πλὴν εἶναι γεγονός, ὅτι οὔτε οἱ τὸ αὐτὸ ἐπαγγελλόμενοι ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν κοινωνικὴν τάξιν (κατὰ πλοῦτον διάκρισιν), οὔτε θὰ ἐξήγει ἡ ταυτότης τοῦ ἐπαγγέλματος τὴν γένεσιν τῆς τάξεως· διότι τότε θὰ ἦτο τὸ πρόβλημα, πῶς καὶ διὰ ποίους λόγους ἐγεννήθη ἡ διαφορὰ κατὰ τὰ ἐπαγγέλματα.

¹⁾ Εἶναι τὸ σύγγραμμα τοῦ Cyp. van Overbergh, La classe sociale 1905. Εἰς τὰ πρῶτα κεφάλαια τοῦ συγγράμματος τούτου ἐπιτίθενται αἱ θεωρίαι ὅλαι, συγχρόνως δὲ καὶ ἡ συζήτησις ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῶν κοινωνικῶν τάξεων, τὴν ὁποίαν διωργάνωσεν τῷ 1901 τὸ Institut international de sociologie de Paris. Ἀστυχῶς ἐν τῆλει τοῦ συγγράμματος ἐπιτίθειν ὁ Overbergh τὴν ἰδίαν αὐτοῦ θεωρίαν περὶ τῆς εἰς παρακλήσια σφάλματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα, ὡς δεικνύω, καὶ τῶν βελαιωτέρων θεωριῶν.

Τετάρτη τις θεωρία ἐπὶ τέλος παραδέχεται, ὅτι αἱ διακρίσεις κατὰ τάξεις παρήχθησαν ἐκ τῆς ἀνισότητος καὶ ἀνομιότητος τῆς περιουσίας (κεφάλαια, εἰσόδημα, μεγάλα, μικρὰ κ.τ.λ.) Ἄλλ' ὅμως παραβλέπει ἢ θεωρία αὕτη, ὅτι τὸ κύριον ζήτημα εἶναι πῶς παρήχθησαν αἱ διαφοραὶ κατὰ περιουσίαν καὶ κτήματα κ.τ.λ.

Δηλαδή: αἱ θεωρίαι αὗται ἢ παραμελοῦν τὴν διάκρισιν μεταξὺ κάστης καὶ τάξεως, ἢ δὲν διακρίνουν καλῶς μεταξὺ φυσικῶν καὶ κοινωνικῶν αἰτιῶν τοῦ διαχωρισμοῦ τῆς κοινωνίας εἰς τάξεις, ἦτοι τῆς ἀνισότητος τῆς οικονομικῆς.

Δ'. Χαρακτηρισμὸς τῶν κοινωνικῶν τάξεων.

Αἱ κοινωνικαὶ τάξεις, δηλ. αἱ κατὰ πλοῦτον ἢ οἰκονομικῶς διακρίσεις τῶν ἀτόμων ἐν τῇ κοινωνίᾳ παρήχθησαν μὲν ἀρχικῶς διὰ τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς διαφορᾶς τῶν ἀτόμων, ὑφίστανται ὅμως πλέον σχεδὸν μόνον διὰ τῆς κληρονομικότητος τῆς περιουσίας ἐν τῇ οἰκογενείᾳ.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον οικονομικὴ ἢ διαφορὰ. Ἐκάστη τάξις ζῆ (ὅπως ὅπου ὑφίσταται καὶ ἐκάστη θέσις) καὶ ἐν μιᾷ ἰδιαζούσῃ πνευματικῇ ἀτμοσφαιρᾷ ἐκάστη τάξις ἔχει τὴν ἰδίαν αὐτῆς ἠθικότητα, ἰδιαζουσαν ὑψηλευτικότητα, ἴδια ἥθη καὶ ἔθιμα, ἰδιαζόντα τρόπον τοῦ βίου καὶ ἰδέαν περὶ βίου, ἰδίας ἐγνοίας καὶ ἰδίαν γλώσσαν.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ διακρίσεις αὗται αἱ πνευματικαὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνωνται κατ' ἀνάλογον τρόπον καὶ μεταξὺ τῶν διαφορῶν ἐπαγγελμάτων καὶ ἐπιτηδευμάτων. Ἄλλ' ὅμως ὑπάρχει ὁμοιότης μεγαλυτέρα μεταξὺ τῶν ἀτόμων τοῦ αὐτοῦ πλοῦτου (λοιπὸν τῆς αὐτῆς τάξεως) διαφορῶν ἐπαγγελμάτων καὶ ἐπιτηδευμάτων ἢ μεταξὺ ἀτόμων διαφορῶν πλοῦτου τοῦ αὐτοῦ δὲ ἐπαγγέλματος. Ὡστε οὐχὶ τόσον τὸ ἐπάγγελμα ὅσον ὁ πλοῦτος ὡς μέσον τοῦ βίου ἐπιρρεάζει τὸν κοινὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὸν βίον του.

Κατὰ τὰς πνευματικὰς ταύτας διαφορὰς κατὰ τάξεις δὲν πρόκειται περὶ ὅλως ἰδίων ἰδεῶν κ.τ.λ., ἀλλὰ, ἐννοεῖται, περὶ μεταβολῆς τινος τῶν ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνος ὑφισταμένων ἀρχῶν. Ἐντὸς τῆς εἰς ἔθνος τι ἰδιαζούσης ψυχῆς γεννῶνται οὕτως εἰπεῖν παραλαγαὶ κατὰ τὰς διαφορὰς τάξεις. Αἰτία τοῦ γεγονότος τούτου εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν πρὸς τὸν βίον μέσων, τῶν συμφερόντων καὶ τοῦ περιβάλλοντος. Ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου εἶναι καὶ ἡ διαφορὰ μεγάλη καὶ βαθεῖα ἢ μεταξὺ τάξεως (καὶ θέσεως) καὶ κάστης ὑφισταμένη. Ἡ κάστη εἶναι διάκρισις κοινωνικὴ κατὰ διαφορὰς ἀνθρωπίνους φυλάς, ἐν ᾗ ἢ διάκρισις κατὰ τάξεις (καὶ θέσεις) γεννᾶται καὶ ὑπάρχει καὶ ἐντὸς πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φυλῆς καὶ ἐντὸς ὁμογενοῦς κοινωνίας. Πρὸ παντὸς ἢ σήμερον μετὰ τὴν δημοκρατικὴν ἐξόν-

τωσιν τῶν διακρίσεων κατὰ θέσεις (προνόμια κ. τ. λ.) μόνη ἐπικρατοῦσα ἰδιαίρεσις τῆς [κοινωνίας εἰς στρώματα] κατὰ τάξεις (πλοῦτον) εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἀνοικτή, δηλ. τὰ ἄτομα γεννῶνται μὲν κατ' ἀνάγκην ἐντὸς μιᾶς τάξεως· μεταθέτονται ὁμως ἐλευθέρως, ἀνευ κοινωνικῶν περιορισμῶν. Ὅτι τοῦτο σήμερον μῶλα ταῦτα σπανίως συμβαίνει ἔχει τὸν λόγον του οὐχὶ ἐν τῇ ἔννοια τῆς τάξεως ὡς δῆθεν ἀποκλειστικοῦ κοινωνικοῦ συνδέσμου, ἀλλ' ἐν τῇ κληρονομικότητι τοῦ πλοῦτου καὶ οὕτω (διὰ τοὺς κατωτέρους) ἐν τῇ ἐλλείψει τῶν πρὸς ἐξέλιξιν μέσων.

Ἐκ τούτων ἔπεται τοῦτο: ἡ Κᾶστη ὑπῆρξεν οὐχὶ μόνον κοινωνικὴ ἀλλὰ καὶ βιολογικὴ ἔννοια, βιολογικὴ ἐνότης, (ἡ θέσις καὶ) ἡ τάξις ὁμως εἶναι ἀποκλειστικῶς κοινωνιολογικὴ ἔννοια. Ὁ Μὰ ρ Ξ ὀνομάζων τὰς τάξεις βιολογικᾶς ἐνότητος ἠγγόει τὴν σημασίαν τῶν βιολογικῶν ἐνοτήτων· ἄτομα βιολογικῆς τινος ἐνότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μεταβληθοῦν εἰς ἄτομα ἄλλης ἐνότητος· τοῦτο ὁμως συμβαίνει ἢ δύναται νὰ συμβῆ μεταξὺ τῶν ἀτόμων διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων· ἡ διαφορὰ ἔγκειται ἐνταῦθα μόνον ἐν τῷ πλούτῳ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέρχονται ἐντὸς ὀλίγου καὶ αἱ πνευματικαὶ τροποποιήσεις ἐν τῷ βίῳ, εἰς τὰ τέκνα. Πτωχὸς π. χ. κληρονομῶν ἢ δ' ἰδίας εὐφύας τυχὸν πλουτίζων εἰσέρχεται καὶ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀτμόσφαιραν τὴν ἰδιόζουσαν εἰς τοὺς πλουσίους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ II.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΚΟΜΜΑΤΑ ¹⁾

Α'. Γένεσις καὶ ἔννοια τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Ἡ συνήθως λοιπὸν ἀνυπόφορος οἰκονομικὴ κατάστασις τῶν κατωτέρων τάξεων ἐξηνάγκασεν αὐτάς ἤδη πολλάκις εἰς ταραχάς καὶ στάσεις καὶ ἀναστατάσεις ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ὁ σκοπὸς ἦτο ἡ ἀνατροπὴ τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ συστήματος, τῶν πασχουσῶν τάξεων οὕτως ἐπιζουσῶν τοῦλάχιστον καλλιτέρευσιν τῆς οἰκονομικῆς των καταστάσεως. Ὡστε δὲν πρόκειται εἰς τοιαύτας περιστάσεις κυρίως καὶ κατ' ἀρχὴν περὶ ἀνατροπῆς τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ἀλλὰ περὶ προσπα-

1) Τὸ πρόβλημα τῶν πολιτικῶν κομμάτων δὲν ἔτυχε δυστυχῶς ἐπεξεργασίας μονογραφικῆς σπουδαίας μέχρι τοῦ νῦν· καὶ ἐξηγεῖται τοῦτο, διότι ὁ ἐπεξεργαζόμενος αὐτὸ ἔπρεπε νὰ εἶναι κοινωνιολόγος ἀντικειμενικός. Κατ' ἀρχὴν ἔθιξα τὸ ζήτημα ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ μου (Soziologie 2, ἐκδ. παντοῦ ὅπου γίνεται λόγος περὶ τάξεων). Πρὸβλ. καὶ R. Michels, Zur Soziologie des Parteivesens in der modernen Demokratie 1910, ὅστις ἔκαμε καλὴν ἀρχήν. W. Sulzbach, Die Grundlagen der politischen Parteibildung 1921.

θείας πρὸς ἀνύψωσιν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως ἢ καὶ πρὸς ἐξίσωσιν ὄλων τῶν τὴν αὐτὴν κοινωνίαν ἀποτελούντων. Αἱ ἐπαναστατοῦσαι καὶ στασιάζουσαι κατώτεροι τάξεις φαντάζονται, ὅτι διὰ τῆς ἰσότητος ἐν τῇ πολιτείᾳ θὰ ἐπέλθῃ καὶ ἡ οἰκονομικὴ ἰσότης. Ἡ προσδοκία αὕτη οὐδέποτε ἀληθεύει· ἀλλ' ἐν τῇ δημοκρατικῇ πολιτείᾳ (ἢ καὶ τῇ δημοκρατικίζουσῃ) καθίσταται διὰ τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ τῶν κατωτέρων τάξεων ἐν τῇ νομοθεσίᾳ δυνατὴ καὶ ἡ βελτίωσις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως αὐτῶν.

Ὁ τοιοῦτος συνασπισμὸς τῶν κατωτέρων τάξεων πρὸς βιαίαν ἢ εἰρηνικὴν ἀνατροπὴν τοῦ καθεστώτος καὶ οἰκονομικὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των ἢ καὶ πρὸς οἰκονομικὴν ἐξίσωσιν ὄλων ἀποτελεῖ ἤδη τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτικοῦ κόμματος. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ αἱ ἀνώτεροι τάξεις συνασπίζονται ἀμέσως ἀναλόγως τῶν συμφερόντων των εἰς κόμμα ἢ κόμματα πολιτικά.

Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἄλλου λόγου κατηρτίσθησαν κομματικοὶ συνασπισμοὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Ἡ κληρονομικότης τοῦ πλοῦτου εἶχεν ἀνατρέψῃ, ὅπως εἶδομεν, τὴν ἐνεργητικότητά τοῦ φυσικοῦ αἰτίου τῆς διακρίσεως τῆς κοινωνίας εἰς τάξεις. Δηλ. δὲν εἶναι πλέον πλούσιος καὶ ἀνώτερος ὁ φύσει ἱκανὸς καὶ εὐφυὴς ἀλλ' ὁ κληρονομῶν. Τοῦτου ἔλαβεν ἡ ἀνθρωπότης συνείδησιν κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν, ἡ δὲ ἀνεπτυγμένη ἀνθρωπότης ἠγανάκτησεν ἤδη πρὸ πολλοῦ, ἤδη ἀρχῆθεν. Ἄλλὰ καὶ ἡ μόγη ταλαίπωρος κατάστασις τῶν κατωτέρων τάξεων συνεχίησεν τὴν τοιαύτην ἀνθρωπότητα καὶ ὑπῆρξεν αἰτία πόθου πρὸς διαρρῦθμιν τῆς κοινωνίας κατὰ τρόπον, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸς εἰς πάντα ἀνθρώπον ἀνθρώπινος βίος.

Καὶ ἐκ τοιούτων ἀπόψεων πνευματικῶν ἀνεπτύχθησαν συνδυασμοὶ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, πολιτικὰ κόμματα, πρὸς ἐπιβολὴν τῶν ἰδεῶν τούτων.

Κόμμα πολιτικὸν εἶναι λοιπὸν συνδυασμὸς ἢ συνασπισμὸς ἀτόμων (ἐν πρώτοις ἐν τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ) ἐπιδιωκόντων τὴν πραγματοποίησιν τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ (τῆς αὐτῆς ἰδέας) δηλ. ἢ τὴν διαρρῦθμιν τῆς κοινωνίας ἰδιαζόντως, ἢ τὴν ὑπεράσπισιν καὶ διατήρησιν τῆς ὑφισταμένης. Κατέδειξα δὲ ὑπαινιττόμενος τὴν ἱστορίαν ὅτι τὰ τὴν μεταρρῦθμιν τῆς κοινωνίας ἐπιδιώκοντα κόμματα παρήχθησαν ἐκ διπλῆς ἀρχῆς: ὕλιστικῆς καὶ ἰδεολογικῆς· ὑπὸ τὴν ὕλιστικὴν ἀρχὴν ἐννοῶ κατὰ τὰ ἀνωθι λεχθέντα τὸν καταρτισμὸν κόμματος πρὸς ὑπεράσπισιν ὑλικῶν συμφερόντων, ὑπὸ δὲ τὴν ἰδεολογικὴν ἀρχὴν τὸν καταρτισμὸν κόμματος ἐκ τῆς σὺν τῇ πνευματικῇ ἐξελίξει ἀναφαινομένης ἰδέας τοῦ ἀνθρώπινως δέοντος. Αἱ δύο αὗται ἀρχαὶ εἶναι πραγματικότητες ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς κοινωνίας καὶ κατὰ τὸν καταρτισμὸν πολιτικῶν κομμάτων ὅπως εἶναι γεγονὸς ὅτι ἐπῆλθε συνασπισμὸς τῶν

ατόμων τῶν κατωτέρων τάξεων πρὸς ὑπεράσπισιν ἢ διεκδίκησιν τῶν συμφερόντων των, οὕτως εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι καὶ ἄνδρες ἐμπνεόμενοι ὑπὸ τῆς ἰδέας τοῦ ἀνθρωπίνως δεόντος ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς συνασπισμοῦ ὁμοφρονούντων καὶ ἀπετέλεσαν κόμμα πολιτικὸν πρὸς προσπάθειαν κοινὴν ἰδιαζούσης μεταρρυθμίσεως τῆς κοινωνίας¹⁾.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν κομμάτων δὲν ἀνταποκρίνεται λοιπὸν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κοινωνικῶν τάξεων· ἐπίσης δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνταποκρίνεται τὸ πρόγραμμά των (ὁ σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν) εἰς πόθους θετικούς, ὑφισταμένους, τῶν διαφόρων τάξεων. Ἐννοεῖται ὅμως οἰκοθεν ὅτι αἱ διάφοροι τάξεις ὅπως εἰδικώτερον καὶ τὰ διάφορα ἐπαγγέλματα εἶναι δυνατόν ν' ἀντιπροσωπεύωνται καὶ ἀντιπροσωπεύονται κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον διὰ κομμάτων.

Συστηματικῶς εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ διακρίνωμεν τὰ πολιτικὰ κόμματα εἰς συντηρητικὰ καὶ εἰς μεταρρυθμιστικὰ ἢ ἀνατρεπτικά. Ἄλλ' ἐννοεῖται ἤδη ὅτι οὔτε τὰ συντηρητικὰ οὔτε τὰ μεταρρυθμιστικὰ ἢ ἀνατρεπτικὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἐνιαῖα. Ὅπως διαφέρουν ἀναγκαιῶς τὰ μεταρρυθμιστικὰ ἢ ἀνατρεπτικὰ κόμματα ἀναλόγως τῆς ἰδέας, τὴν ὁποῖαν ἐπιδιώκουν, οὕτως ἤδη μόνη ἢ ὑλικὴ ἀνάγκη, διὰ παραχωρήσεων τινων εἰς τὰς κατωτέρας τάξεις νὰ σωθῆ τὸ σπουδαιότερον, διαιρεῖ τοὺς συντηρητικούς εἰς ἀνεπιδότους συντηρητικούς καὶ εἰς φιλελευθέρους. Εἶναι δὲ δυνατόν νὰ ἐπιρραζῶνται οἱ φιλελεύθεροι οὗτοι οὐχὶ μόνον εἰς τῆς ἀνάγκης τῶν παραχωρήσεων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἀνθρωπιστικῶν ἰδεῶν εἰς βαθμὸν συμμορφούμενον πρὸς τὰ ὑλικά αὐτῶν συμφέροντα. (*) Τὰ μεταρρυθμιστικὰ ἢ ἀνατρεπτικὰ

1) Ὄστε καὶ ἐνταῦθα καταφαίνεται τὸ ἐσφαλμένον, τὸ μονομερὲς τῆς θεωρίας τοῦ Μάρξ, τῆς λεγομένης ὑλιστικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Δραττόμενος τῆς εὐκαιρίας προσθέτω ὅτι ἡ παρατήρησις τοῦ Δ. Καλιτσουνάκι ἐν τῷ συγγρ. «Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα» Β. (1930) σ. 232 ὅτι ἐγὼ «ὑπερμέτρως» ἀποκρούων τὴν ὑλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας δὲν ἀναγνωρίζω αὐτὴν «οὔτε ὡς μεθοδὸν ἐφαρμοζομένην (μὲ ἄλλας ἀκόμη) πρὸς βαθυτέραν κατανόησιν τῶν ἱθνητικῶν δυνάμεων τῆς ἐξελίξεως» δὲν εἶναι ὀρθή· ἴσως πταῖα μόνον ὅτι ἐν τῇ ἐν λόγῳ πραγματείᾳ μου. (Ἡ ὑλιστικὴ θεωρία τῆς ἱστορίας κατὰ Κάρολον Μάρξ ἐν τῇ Ε. Κ. Ν. Ε. 1908 σελ. 153) δὲν ἐκφράζομαι ἐπὶ τοῦ ζητήματος· καὶ ὅμως καὶ ἐνταῦθα ἀπαντᾷ ὅπου πρέπει ἡ λέξις «μόνον», «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγηθῶν ἐκ μόνων τῶν οικονομικῶν καταστάσεων» κ.τ.λ. Ἄλλωστε πρβλ. τὴν «Κοινωνιολογίαν» μου 2. ἐκδ. σελ. 148—158.

(2) Ὅρθως ἐν συνόψει ἐκφράζεται ὁ Herkner—Καλιτσουνάκις (Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα Β. [1930] σελ. 17) ἀπεδίδων πάσας τὰς κατὰ τῶν καθεστῶτων πολυκυμάντους μνησεις οὐχὶ μόνον εἰς συμφέροντα καὶ προλήψεις τάξεων καὶ εἰς ἄγριον μίσος πολιτικῶν καὶ οικονομικῶν μερίδων, ἀλλὰ καὶ εἰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς θεωρίας κ.τ.λ. Ἐπεθύμουν μόνον νὰ παρατηρήσω, ὅτι

κόμματα πάλιν ἔχουν ὡς πρόγραμμα ἢ τοὺς πόθους μιᾶς (ἐννοεῖται τῶν κατωτέρων) τάξεων, ἢ σύστημά τι ἰδεολογικὸν τοῦ ἀνθρωπίνως δέοντος ἢ καὶ ἀμφότερα ἐν τινι συνδυασμῷ καὶ (ἐννοεῖται) ὑποκειμενικῇ ἀπόψει. Ἐκ τοιούτων ἀρχῶν ἐγεννήθησαν τὰ κόμματα τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ κομμουνισμοῦ καὶ μπολσεβισμού. Ὑπάρχει δέ, ὡς ἤδη εὐνόητον, ἢ δυνατότης καὶ πολλῶν ἄλλων ἀνατρεπτικῶν ἢ μεταρρυθμιστικῶν, ὅπως καὶ συντηρητικῶν φιλελευθέρων κομμάτων.

Τίνα κόμματα ἔχουν ἀξίαν θὰ εἶδομεν ἀμέσως.

Β. Σημασία τῶν κομμάτων ἐν τῇ πολιτείᾳ

Ἡ κατὰ τὰ ἀνωτέρω διαμορφωθείσα ἔννοια τοῦ κόμματος ὡς συνασπισμοῦ ὁμοφρονούντων ἢ καὶ τὰ ἴδια συμφέροντα ἐχόντων πρὸς πραγματοποιήσιν κοινωνικῆς ἢ πολιτειακῆς τινος ἰδέας ἐγκλείει καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ κομματισμοῦ· πρόκειται ἀκριβῶς περὶ προσπαθείας πρὸς πραγματοποιήσιν τῆς πολιτειακῆς ἰδέας. Ἀλλὰ καὶ τὸ ζήτημα, εἰ ὑπάρχει ἀνάγκη τοιούτου κομματισμοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, λύεται τότε ἀφ' ἑαυτοῦ: πρῶτον εἶναι ἀναγκαία ἡ διαφορὰ τῶν ἰδεῶν, τῶν προγραμμάτων, ἐγκειμένη ἢ ἤδη ἐν τῇ διαφορᾷ τῶν πόθων τῶν πτωχῶν καὶ πλουσίων, τῶν ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων καὶ ἐν τῇ ὑποκειμενικῇ διαφορᾷ τῆς ἀντίληψως τοῦ ἀνθρωπίνως δέοντος· δεύτερον δὲ ἀντιβαίνει ἀναγκαιῶς πᾶσα τοιαύτη ἀντίληψις πρὸς τὴν ἄλλην καὶ πᾶς πόθος πρὸς ἄλλον. Ὡστε προκειμένου περὶ προσπαθείας πραγματοποιήσεως ἰδέας ἢ πόθου (προγράμματός τινος) καὶ οὐχὶ μόνον περὶ πόθου ἢ ἰδέας γεννᾶται ἡ ἀπαραίτητος ἀνάγκη τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ὁμοφρονούντων, δηλ. τῶν τὰ ἴδια συμφέροντα ἢ τὸν ἴδιον πόθον ἢ τὴν ἴδιαν πολιτειακὴν ἢ κοινωνικὴν ἰδέαν ἐχόντων πρὸς ἐπιβολὴν τοῦ προγράμματος κατὰ τῶν προγραμμάτων τῶν ἄλλως φρονούντων. Τὰ ἄτομα συνασπιζόμενα πρὸς πραγματοποιήσιν σκοποῦ ἢ γενικῶς ἰδέας τινὸς ἀποτελοῦν ἰσχὺν, δύναμιν, δυναμένην ν' ἀντιπαραταχθῇ κατὰ σκοπῶν ἢ ἰδεῶν μὴ συμφερούσων ἢ ἀπαρεσκουσῶν εἰς αὐτά. Κόμμα

διὰ τῶν ἐκφράσεων τούτων ἀποδίδεται τὸ ἐξωτερικὸν τῆς πνευματικῆς ἐξάλξεως τοῦ ἀνθρώπου (ἢ κυρίως ὁδηγῶν προσώπων τῆς ἀνθρωπότητος), ὡστε ἡ ἐκφρασις «ἰδέα τοῦ ἀνθρωπίνως δέοντος», τὴν ὁποίαν ἐγὼ μεταχειρίζομαι (ἐν τῇ κοινωνιολογίᾳ μου λέγω: ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου, ὡς ἀνθρώπου, *Geltendmachung des Menschen als Mensch*) καταδεικνύει τὸ αὐτὸ ἀλλὰ βαθύτερον. Ἐπίσης ἐπιθύμουν ν' ἀποδίδεται ἡ ἐκφρασις, «κατὰ τῶν καθιστώτων...κινήσεις» καὶ εἰς κινήσεις τὴν ἀρχὴν αὐτῶν λαμβανούσας ἐκ τῶν ἀνωτέρων τάξεων ἀκριβῶς καὶ ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ δέοντος· πρβλ. τὴν Κοινωνιολογίαν μου 3. ἐκδ. σελ. 108 κ. ἔ.

πολιτικὸν σημαίνει λοιπὸν κατὰ βάθος ἀγῶνα πολιτικὸν ἑτερογενῶν ἢ διαφόρων συμφερόντων, σκοπῶν ἢ ἰδεῶν κατ' ἀλλήλων.

Κόμμα πολιτικὸν εἶναι λοιπὸν ἄλλως ἐκφραζόμενον μέσον ἐκβιασμοῦ, μέσον πρὸς πραγματοποίησιν σκοπῶν ἢ ἰδεῶν κατ' ἄλλων σκοπῶν ἢ ἰδεῶν διὰ βίας, δι' ἐπιβολῆς. Ἡ βία εἶναι φυσικὴ ἀρχή, μεταβάλλει δὲ κατὰ τὴν πνευματικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος μόνον μορφήν. Δηλ. εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι ἡ πραγματοποίησις ἰδεῶν κατ' ἄλλων, λοιπὸν κομματικὸς ἀγὼν δὲν γίνεται μόνον δι' ἐπαναστάσεων καὶ στάσεων καὶ ἀπεργιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰρηνικῶς ἐν ταῖς βουλαῖς ἢ καὶ διὰ γενικῆς λαϊκῆς ψηφοφορίας· ἀλλὰ πάντοτε πρόκειται κατὰ βάθος περὶ καταναγκασμοῦ μερίδος τινὸς τῶν πολιτῶν δι' ἄλλης, πρόκειται πάντοτε περὶ ἐπιβολῆς βιαίως μιᾶς κομματικῆς ἰδέας εἰς κομματικῶς ἀσθενεστέρους. Τοῦτο συμβαίνει καὶ κατ' αὐτὴν ἀκόμη τὴν πραγματοποίησιν ἠθικῶν ἰδεῶν ὡς νόμων τῆς πολιτείας.¹⁾ Ὡστε καὶ κατ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν προφανῶς ἠθικῶν ἀρχῶν εὐρίσκονται πάντοτε οἱ ἀντιδραστικοί (ἀδιάφορον ἂν ἐκ συμφερόντων ἢ ἐξ ἄλλως ἐννοουμένης ἠθικῆς) καὶ λοιπὸν καὶ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν πρόκειται περὶ βίας καὶ καταναγκασμοῦ, μῦλον ὅτι ὑπὸ εἰρηνικὴν μορφὴν τῆς νίκης ἐν τῇ βουλῇ, ἢ κατὰ τὴν γενικὴν λαϊκὴν ψηφοφορίαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅπως καὶ γενικῶς ἐκ τῆς ἀληθοῦς ἀντιλήψεως τῆς κομματικῆς ἐνεργείας καταφαίνεται ὅτι τὸ κόμμα ἔχει ἀξίαν μοχλοῦ τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας. Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι αἱ ἰδέαι τοῦ κόμματος δὲν εἶναι πάντοτε ἠθικαὶ ἀρχαὶ ἀλλὰ καὶ ὕλικοι σκοποὶ ἀφορῶντες μόνον τὸ συμφέρον τάξικόν τινος τῆς κοινωνίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς περιπτώσεις πρόκειται περὶ προόδου τῆς κοινωνίας γενικῶς καὶ εἰδικώτερον περὶ ἀνθρωπιστικῆς προόδου τῆς κοινωνίας. Δὲν εἶναι ἀνάγκη ν' ἀναλύσω ἐνταῦθα τὴν ἱστορίαν πολιτείας τινὸς ἵνα ἀποδείξω τὸ ἀληθές τῆς ἐκδοχῆς αὐτῆς· γενικῶς δὲ λάβη ἕκαστος μόνον τοῦτο ὑπ' ὄψιν ὅτι πᾶσα πολιτειακὴ ἐξέλιξις ἀρχομένη ἀπὸ αὐτοκρατορικῆς καὶ δουλικῆς καταλήγει εἰς δημοκρατικὰς συνθήκας. Κόμματα μεταρρυθμιστικὰ καὶ ἀναρρεπτικὰ παλεύουν κατὰ συντηρητικῶν ἢ καὶ κατὰ συντηρητικῶν φιλελευθέρων νικᾷ δὲ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἡ ἰδέα τῆς ἀνυψώσεως τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων δηλ.

¹⁾ Ὅμως Ζυριχινῶν ἐμπνεομένη ἀπὸ ἰδέας ἀνθρωπιστικῆς καὶ θεοφοβίας τοὺς οἴκους τῆς ἀνοχῆς· ὡς ἀπάγοντας πρὸς τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς γυναικὸς ἀπετέλεσε πολιτικὸν κόμμα ἐπιδιώκον τὴν κατάργησιν τῶν οἴκων τῆς ἀνοχῆς· ἀλλὰ καὶ ὁμῶς ἄλλη ἐμπνεομένη ἐκ συμφερόντων οἰκογενειακῶν προσήλθε πρὸς ἐπεῖνο τὸ κόμμα· συνεκλήθη ὁμοῦ καὶ κόμμα πρὸς ἐπεράσκειν τοῦ καθεστώτος, δηλ. πρὸς συντήρησιν τῶν πορνείων.

νικούν τὰ κόμματα τὰ ἔχοντα ὡς προγράμματα τοιαύτην τινὰ ἀνύψωσιν
 Καί ὁμως ἀναπτύσσων καὶ ἀποδεικνύων ὅτι τὰ κομματικά εἶναι ὁ-
 μοχλὸς τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως φαίνομαι ἴσως ἀπρεπῶς καὶ ἐσφαλμέ-
 νως καινολογῶν. Εἶναι πραγματικῶς ἀληθές, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης
 κατέκρινε τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ κομματικάς διαμάχας ὡς καταστρεφούσας
 τὴν κοινωνίαν, ἣ δὲ θεωρία αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει σχεδὸν
 ὅλους τοὺς φιλοσόφους καὶ πολιτικούς ὡς ὁπαδούς: πρόκειται, λέγουν,
 περὶ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, τῆς κοινῆς εὐημερίας καὶ οὐχὶ περὶ τῶν συμφε-
 ρόντων μιᾶς τάξεως καὶ κομματικῶν σκοπῶν καὶ ἰδεῶν.

Ἄλλ' ἢ γνώμη αὕτη εἶναι ἀκριβῶς μία ἀπὸ τὰς πολλὰς πομπώδης
 φράσεις φιλοσόφων, νομικῶν ἐνασχολουμένων μὲ τὴν γενικὴν περὶ κο-
 λιτείας διδασκαλίαν ἀνευ κοινωνιολογικῆς βάσεως καὶ δυστυχῶς καί
 τινων φιλοσοφούντων κοινωνιολόγων. Ἡ φράσις ἐκαίην εἶναι ἄλλωστε
 καὶ ἀσυνεπής. Πρὸ πάσης ἄλλης κριτικῆς τονίζω, ὅτι ἡ φράσις ἐκαίην
 εἶναι πολλάκις μόνον προσωπὶς πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδίων κομματικῶν
 ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι διασαλπίζονται ὡς προάγουσαι τὴν γενικὴν εὐημερίαν
 καὶ ἐξυπηρετοῦσαι τὸ κοινὸν καλόν. Ἐὰν δὲ παρατηρήσωμεν καλῶς θὰ
 εὐρωμεν ἀμέσως ὅτι καὶ ἐκάστη τάξις καὶ ἕκαστον κόμμα τὰς ἀπαιτήσεις
 αὐτοῦ θεωρεῖ ὡς προαγούσας τὸ κοινὸν καλόν. Δὲν πρόκειται δὲ τότε
 περὶ προσπαθείας πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν ἄλλων· ναὶ μὲν συμβαίνει καὶ
 τοῦτο, ἀλλὰ συνήθως πρόκειται περὶ πεποιθήσεως, εἶναι δὲ τότε τὸ κόμμα
 ὁ πρῶτος ἐξαπατηθεὶς. Ἐπίσης ὅπου πρόκειται περὶ πραγματικῆς προσ-
 παθείας πρὸς ἐξαπάτησιν τῶν λοιπῶν, δὲν συμβαίνει τοῦτο πάντοτε
 μόνον ἔνεκα ὑλικῶν κέρδους πηγάζοντος ἐκ τῆς ἐπιτυγχανούσης ἀπάτης,
 ἀλλὰ καὶ ἔνεκα τῆς ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρώπου ὑφισταμένης ἰδεολογι-
 κῆς ἀπαιτήσεως, καθ' ἣν πᾶς ἄνθρωπος ἔχει ἀξίαν (ἠθικῶς) ἀνθρώπου,
 λοιπὸν ἔνεκα τῆς ἀνάγκης τοῦ κόμματος ὅπως ἐπικαλύψῃ τοῦτο εὐπρε-
 πῶς τοὺς σκοποὺς του, οἱ ὁποῖοι ἀντιβαίνουν εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς
 πνευματικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁμως μόνον ὅτι καταδεικνύ-
 εται τοιοῦτοτρόπως, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ γενικοῦ, τοῦ κοινοῦ καλοῦ καὶ τῆς
 κοινῆς εὐημερίας ἐνυπάρχει καὶ πραγματικῶς ἐν τῇ ἀνεπτυ-
 γμένῃ κοινωνίᾳ, μὴ ταῦτα κρίνων τὴν γνῶμην τοῦ Ἀριστοτέλους
 καὶ τῶν λοιπῶν ὅσοι κατακρίνουν τὰ κομματικά διότι πρόκειται ἤδηθεν
 περὶ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, καθιστῶ αὐτοῦ; προσεκτικούς εἰς τὰ ἐξῆς
 γεγονότα: ἡ ἰδέα κοινοῦ καλοῦ καὶ κοινῆς εὐημερίας εἶναι ἠθικὴ ἀπαι-
 τησις, ἡ ὁποία μόνον φιλοσοφικῶς, κατὰ τὸν καταρτισμὸν τῆς ἰδεώ-
 δους (ἐν τῇ διανοίᾳ ὑφισταμένης) κοινωνίας, λαμβάνει ὑπόστασιν· ἀπ'
 ἐναντίας δὲ ὁ συνήθης ἄνθρωπος δὲν ὑπακούει εἰς φιλοσοφικά συστή-
 ματα, ζητεῖ τὸ ἑαυτοῦ καλόν καὶ τὴν ἑαυτοῦ εὐημερίαν. Δὲν πρέπει νὰ
 λησμονηθῇ ὅτι οἱ ἄνθρωποι, ὁμοιάζοντες μόνον κατὰ τοῦτο γενικῶς

ὅτι αἰσθάνονται πείναν καὶ ἔρωτα, διαφέρουν καθ' ὅλα καὶ ὅτι ἕκαστον αἰτομον φαντάζεται ὅλως ἰδιαζόντως τὴν εὐτυχίαν, τὴν εὐημερίαν καὶ τὸ καλὸν του, χωρὶς νὰ φρονῆ ὅτι σκέπτεται ἐσφαλμένως: ἡ ἰδέα ἐκάστου ἀτόμου περὶ εὐτυχίας εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ἰδίας τοῦ ἀτόμου φύσεως καὶ ἰδιοσυστάσις καὶ δὲν πρόκειται περὶ φιλοσοφικῆς ὀρθῆς ἢ ἐσφαλμένης ἰδέας τῆς εὐτυχίας. Ὡστε καὶ ἐὰν ποτε ἐπραγματοποιεῖτο ἡ φιλοσοφικὴ κοινωνία θὰ ἦτο ἡ πληθὺς τῶν ἀνθρώπων τῆς γνώμης ὅτι ἐζημιώθη. Δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ γίνηται πραγματικῶς λόγος περὶ κοινοῦ καλοῦ καὶ κοινῆς εὐημερίας.

Ἄκριβῶς ἐν τούτῳ κοινόν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθῇ ποτὲ κοινωνία πραγματικῶς λοιπὸν καλὸν ἀναγνωρίζουσα καὶ ἐν τῇ ὑποκειμενικότητι τοῦ κοινοῦ καλοῦ ἔγκαιτα καὶ ἡ ἀναγκαιότης τῶν κομματικῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Μεταβολὴ τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας σημαίνει θυσίαν ὑπαρχόντων συμφερόντων ἀδιάφορον εἰς ποιὸν τινα βαθμόν. Ἄνευ κομματισμοῦ δηλ. ἄνευ συνδέσμου τῶν ἀτόμων πρὸς πραγματοποιήσιν νέων ἰδεῶν καὶ σκοπῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀπέναντι ἄλλων, καὶ δὴ, φυσικῶς ἔνεκα τῶν συμφερόντων, καλῶς φρουρουμένων θὰ εὐρίσκετο ἡ κοινωνία καὶ σήμερον εἶς εἰς τὴν παλαιὰν καὶ πρωτόγονον αὐτῆς κατάστασιν. Εἶναι λοιπὸν ἄτοπος ἡ ἰδέα ὅτι διὰ τῶν κομματικῶν διαμαχῶν καταρρέει καὶ καταστρέφεται ἡ κοινωνία. Ἐξαιρουμένων, ἐννοεῖται, τῶν κομματικῶν ἀντιλήψεων ὡς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα κράτους τινός, διὰ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ πραγματικῶς ἡ καταστροφή καὶ ἐξαφάνισις τοῦ ἐν λόγῳ κράτους, διὰ κομματικῶν ταραχῶν καὶ διαμαχῶν αἰτίνας ἀφορῶσιν ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς πολιτείας, καταρρέει καὶ καταστρέφεται μόνον τὸ καθεστὼς ἀντικαθιστάμενον, ὅπως κατέδειξα, διὰ νεωτέρου καὶ δὴ καλλιτέρου δηλ. ἀνθρωπιστικωτέρου, οὕτως εἶπαιν διὰ μιᾶς ἀνωτέρας βαθμίδος πρὸς τὸν ἀνθρωπισμὸν 1).

Ἐν τῷ γεγονότι τούτῳ πρέπει λοιπὸν νὰ ζητηθῇ καὶ τὸ μέτρον πρὸς κρίσιν τῆς ἀξίας τῶν κομμάτων. Δηλ. ἡ ἀξία τῶν κομμάτων δὲν ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ συντηρητικοῦ ἢ ἀνατρεπτικοῦ (μεταρρυθμιστικοῦ) χαρακτῆρός των, ἀλλ' οὔτε εἰδικώτερον ἐκ τοῦ ἐφαρμοσίμου τοῦ προγράμματός των ἢ ἀξία τῶν κομμάτων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς ὑπηρεσίας των διὰ τὴν κοινωνίαν. Τὸ ἐφαρμοσίμον τοῦ προγράμματος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, διότι καὶ ἐὰν ἀκόμη ἦτο δυνατὸν ἀντικειμενικῶς νὰ καθορισθῇ τί εἶναι δυνατὸν νὰ πρα-

1) Ἐὰν εἰς τὴν ἀνύψωσιν αὐτὴν τῆς κοινωνίας ἀνταποκρίνεται καὶ ἀνύψωσις ἐνὸς ἐκάστου ἀτόμου, εἶναι ἄλλο ζήτημα. Κατ' ἐμὴν ἰδέαν ἑπάρχει μόνον ἐξέλιξις ἀτόμων ὁδηγῶν καὶ τοῦ καθόλου γενικῶς.

γματοποιηθῆι και τι ὄχι 1) μόλα ταῦτα και ἡ οὐτοπιστικωτάτη ιδέα καταδεικνύεται ἐν τῇ ἱστορία τοῦλάχιστον ὡς μοχλὸς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ἐπίσης εἶναι ἀδιάφορον διὰ τὴν ἀξίαν κόμματός τινος ὁ συντηρητικὸς ἢ ἀνατρεπτικὸς χαρακτήρ του, διότι οὐχὶ μόνον ἔχουν και τὰ δύο εἶδη τῶν κομμάτων ἀναγκαίαν αἰτίαν γενέσεως και ὑπάρξεως ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀλλὰ και συγκρατοῦν τὴν ἰσορροπίαν τῆς κοινωνίας. Τὸ μέτρον πρὸς καθυρισμὸν τῆς ἀξίας κόμματός τινος ἔγκειται τότε ἀκριβῶς ἐν τῇ εἰς τὴν κοινωνίαν παρεχομένη ὑπηρεσίᾳ διὰ ἐξυπηρησεως τοῦ σκοποῦ, τῆς ἀρχῆς, τῶν ἰδεῶν και ὄχι προσωπικῶν συμφερόντων. Ὡστε ὁ κομματισμὸς λαμβάνει ἠθικὴν σημασίαν ἀντιπροσωπεύων πολιτειακὸν πρόγραμμα, ἢ δὲ πολιτικὴ κομματικὴ ἀντιπροσωπεία ἔχει ἠθικὴν ἀξίαν ἐκλεγομένη ἐκ πεποιθήσεως πρὸς τὸ πρόγραμμα, διὰ τὸ ὅποιον ὡς ἀντιπρόσωπος ἐκλέγεται, και ἐπιδιώκουσα τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ. Οὐχὶ λοιπὸν τὰ πρόσωπα καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ τὸ πρόγραμμα και τὰ πρόσωπα ἀναλόγως τῆς ἱκανότητός των κατὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν τοῦ προγράμματος, εἶναι ἠθικῶς τὸ πᾶν και τὸ κέντρον τοῦ ἠθικοῦ κομματισμοῦ.

Γ. Διοργανώσεις και ἐνέργεια πολιτικὴ κομματικὴ.

Ἐκ τῶν αἰτιῶν παραγωγῆς πολιτικῆς κομματικῆς ἐνεργείας εἶναι φανερόν, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ καταρτισθῆι κόμμα πολιτικὸν ἐν πρώτοις κατὰ τοῦ ἀπολύτου συντηρητικοῦ καθεστώτος; ἐπιδιῶκον τὴν ἀνύψωσιν τοῦ λαοῦ και κοιμωμένου οὕτως εἰπεῖν ἀκόμη τοῦ λαοῦ τούτου. Εἰς τοιαύτην περίπτωσιν πρόκειται ἀκριβῶς περὶ προσπαθείας πρὸς ἀφύπνισιν διὰ πνευματικῶς ἀνυψωμένων ὀλίγων ἀτόμων ὁδηγῶν, οἱ ὅποιοι ἀναλαμβάνουν τὴν προστασίαν και ἀνύψωσιν του. Δυστυχῶς ὅμως δὲν ἀρκεῖ διὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων μόνον οὕτως εἰπεῖν ἐπιτελεῖον ἔχον ἕστω και τὸν ἀριστον στρατηγὸν ἐπὶ κεφαλῆς. Ὁ λαὸς πρέπει νὰ ἔλθῃ εἰς συναίσθησιν τῆς θέσεώς του τῆς οικονομικῆς και ἀνθρωπίνης. Ὡστε ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ ἀνύψωσις ἢ πνευματικὴ τοῦ κατωτέρου λαοῦ, ἢ πρώτη μέριμνα και προσπάθεια ἀνδρὸς προστάτου τῶν κατωτέρων τάξεων. Ἄλλ' εὐτυχῶς δὲν ἐξαρτᾶται ἡ τύχη τοῦ ἔθνους μόνον ἐκ τῆς τυχαίας παρουσίας τοιούτων ἀνδρῶν. Ἦδη αἱ βιοτικαὶ ἀνάγκαι καταστᾶσαι ἀνυπόφοροι δίδουν τὴν πρώτην κίνησιν εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον.

Ὡστε τὸ πρῶτον ἀναγκαῖον διὰ τὸν ἀπαρτισμὸν κομμάτων εἶναι κυρίως ἡ λαϊκὴ αὐτὴ συνείδησις τῆς ὕλικῆς και πνευματικῆς θέσεως,

1) Πρβλ. Τὴν Κοινωνιολογίαν μου (Soziologie). 2 ἐκδ. σελ. 162 κ. ε.

χωρίς νὰ παραγνωρισθῆ καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀνδρῶν κροστατῶν τοῦ λαοῦ τῶν ἐργαζομένων πρὸς ἀνύψωσιν αὐτοῦ. Ἐλλεῖπει τῶν κυρίων τοίτων παραγόντων τῶν κομμάτων (ἐννοεῖται κατὰ τοῦ καθωστῶτος, τοῦ καθεστῶτος φροντίζοντος ἀναγκαιῶς περὶ ἑαυτοῦ) εἶναι ψευδῆς ὁ κομματισμὸς ὅπου καὶ ἂν ὑπάρχει π. χ. καὶ ἐν Ἑλλάδι. Τὰ κόμματα ἐν Ἑλλάδι εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἀκόμη κατὰ βάθος ἐξεταζόμενα ἀπομεινάρια τῶν παλαιῶν τουρκοκρατικῶν συνασπισμῶν προσωπικοῦ εἶδους Ἄλλὰ καταφαίνεται ἤδη εὐτιχῶς διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ τάσις πρὸς καταρτισμὸν κομμάτων ἐπὶ τῇ βάσει προγράμματος δηλ. περὶ σκοπὸν ἢ ἰδέαν τινὰ (καὶ οὐχὶ περὶ πρόσωπον)—τάσις ἡ ὁποία ὅμως ὡς ἀνεφέρα καὶ ἐννοεῖται καὶ οἰκοθεν ἤδη, μόνον τότε θὰ πραγματοποιηθῆ ἄληθῶς, ἂν ἀνυψωθῆ πρῶτον ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς πνευματικῶς διὰ νὰ ἐκλέγῃ ἀντιπροσώπους τοῦ ἐν συνειδήσει προγράμματος, ἀνυψωθῆ δὲ καὶ τὸ ἠθικὸν τῶν ὁδηγῶν καὶ ἐκλεκτῶν τοῦ λαοῦ, διὰ νὰ εἶναι μόνον πιστοὶ ὑπαδοὶ τοῦ προγράμματος.

Ἄλλὰ κόμμα σημαίνει, ὅπως κατέδειξα, συγκέντρωσιν, συνασπισμὸν τῶν ἀτόμων περὶ κοινὴν τινὰ ἰδέαν κοινωνικῆς διατάξεως. Ἐννοεῖται λοιπὸν ἐξ ἑαυτοῦ ὅτι ἀπόλυτον προσὸν τοῦ κομματισμοῦ εἶναι ἡ σταθερὰ καὶ στρατιωτικὴ οὕτως εἶπειν διοργάνωσις τοῦ κόμματος. Κόμμα ἐν τῷ ὅποιῳ τὰ άτομα δὲν συνδέονται ἀναποσπασίως διὰ τῆς κοινῆς κοινωνικῆς ἰδέας, εἰς τὸ ὁποῖον λοιπὸν δὲν ὑπάρχει αὐστηρὰ στρατιωτικὴ πειθαρχία εἰς τὰς κοινὰς ἀποφάσεις συμφώνως πρὸς τὴν κοινὴν πολιτικὴν ἰδέαν,—τοιούτο κόμμα ὁμοιάζει μὲ παρὰλυτον σῶμα καὶ δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ δράσῃ. Αὐστηρὸς στρατιωτικὸς διοργανισμὸς σημαίνει διὰ τὸ κόμμα, ὅτι τὸ ἄτομον πρέπει, δεδομένης περιστάσεως, κατὰ τὴν ἐποικίαν ἀντιβαίνει ἴσος ὁ κομματικὸς γενικὸς σκοπὸς πρὸς ἰδιαιτερόν τινα προσωπικὸν σκοπὸν του, νὰ θυσιάσῃ τὸν τελευταῖον πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς γενικῆς βάσεως βραδύτερον εἶναι δυνατὸν ν' ἀναφανοῦν αἱ διαφοραὶ ἐντὸς ἐνὸς κόμματος μετὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς βάσεως ὡς ἀρχαὶ πρὸς καταρτισμὸν νέων κομμάτων. Διὰ τοῦ ἐξῆς παραδείγματος καταδεικνύεται σαφέστατα ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἀνάγκη στρατιωτικῆς διοργανώσεως καὶ πειθαρχίας ἐντὸς τοῦ κόμματος : καταρτίζεται π. χ. κόμμα ὁμοφρονούντων πρὸς ἐπιτυχίαν τῆς ἰδέας τῆς ἀνοχῆς των ἄλλως δοξαζόντων καὶ ἐλευθέρως ἐκφράσεως ἐντὸς τοῦ κόμματος ὅμως τοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τούτου ἔνδον πρέπει νὰ ἐπιτρέπεται, δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχῃ καὶ καταδεικνύεται οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη διαφωνία πρὸς τὰς ληφθείσας ἀποφάσεις. Οὐδέποτε ἐπιτυγχάνεται ὁ σκοπὸς πρὸς ἐλευθερίαν διὰ ἐλευθέρως μεμονωμένης

ἐνεργείας τῶν ἀτόμων, ἀπαιτεῖται στρατιωτικὸς συνασπισμὸς καὶ πειθαρχία.

Ἄλλὰ καὶ πάλιν ὁ καλὸς στρατηγὸς δὲν ἀρκεῖται μόνον πρὸς τὸν στρατόν, ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ ὁποῖου ἐτέθη· μεριμνᾷ καὶ περὶ ἀξίτητος αὐτοῦ καὶ προσπαθεῖ τύσον περὶ τῆς ἠθικῆς συγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ του ὅσον καὶ περὶ τῆς διαλύσεως τοῦ ἀντιπάλου. Δὲν ἀρκεῖ λοιπὸν μόνον οἱ κοινὸν τι ὑλικὸν συμφέρον, ἢ κοινήν τινα ἰδέαν περὶ πολιτείας ἔχοντες πολῖται νὰ καταρτίζουσι κόμμα καὶ νὰ ἐκλέγουσι τοὺς καταλλήλους πολιτικούς ἀντιπροσώπους των (βουλευτάς) καὶ δι' αὐτῶν τὸν ἀρχηγὸν τοῦ κόμματος. Ἐὰν θεωρηθῇ τὸ πρόγραμμα ὡς καθορισμὸς καὶ ἐξηγήσις τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ἢ τῆς ἐπιδιωκομένης ἰδέας ὡς πρῶτον ἀναγκαῖον, ἐπίσης ἀναγκαῖα εἶναι ὅπως καὶ ἡ προσπάθεια α) πρὸς διατήρησιν τοῦ πνεύματος τοῦ παραγαγόντος τὸν σκοπὸν ἢ τὴν ἰδέαν μεταξὺ τῶν ἐν λόγῳ πολιτῶν καὶ β) πρὸς προσηλυτισμὸν νέων ὑπαδῶν. Ἐκ τῆς ἀνάγκης ταύτης ἐγεννήθησαν πανταχοῦ ἰστορικῶς τὰ συστήματα τῶν τοπικῶν (ἀδιάφορον ἂν μικρῶν ἢ μεγάλων) κομματικῶν συλλόγων, τοῦ γενικοῦ κομματικοῦ συνεδρίου καὶ τῆς ἐφημερίδος τοῦ κόμματος εἰς ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα κέντρα τῆς χώρας. Διὰ τῶν συλλόγων καὶ τῶν γενικῶν κομματικῶν συνεδρίων συγκροτοῦνται τὰ μέλη κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον προσωπικῶς, ἀναγεοῦντα οὕτως εἰπεῖν καὶ ἀναζωπυροῦντα τὸ πνεῦμα τὸ κατ' ἀρχὰς συνασπίσαν αὐτὰ ἢ καὶ ἀναπτύσσουσι ἀπὸ κοινοῦ τὴν περαιτέρω καὶ νέαν διατύπωσιν προγραμματικῶν ἀρχῶν. Ἡ δὲ ἐφημερίς ἐπιδιώκει τὸν αὐτὸν καὶ ἔτι εὐρύτερον σκοπὸν, δηλ. καὶ τὸν προσηλυτισμὸν καθημερινῶς.

Μεγίστη εἶναι ἡ σημασία τῆς ἐφημερίδος ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ ἰδιαζόντως διὰ τὸ κόμμα. Τὸ ζήτημα εἶναι ἄξιον ἰδιαιτέρας πραγματείας. Ἄλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ ἐρεύνης καὶ ἐκθέσεως ἐξαντλούσης τὸ ζήτημα. Ἐξαίρω ὅπως καὶ ἐν τοῖς προηγουμένοις μόνον τὰ κατ' ἀρχὴν σημεῖα. Πρὸ παντὸς πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ ἐφημερίς εἶναι πάντοτε κομματικὸν ὄργανον. Εἶναι ἀπάτη ὅτι ὑπάρχει καὶ ἐφημερίς μὴ κομματικὴ· εἶναι ἀπάτη διπλή: αὐταπάτη καὶ ἀπάτη, ἐξαπάτησις τῶν ἄλλων. Ἐφημερίς μὴ κομματικὴ θὰ ἐσήμαινεν ἢ ἐφημερίδα ἀνευ ὀρισμένου πολιτικοῦ προγράμματος ἢ ἐφημερίδα ἰσταμένην ἄνω τῶν κομματικῶν ὡς ἀντιπροσωπεύουσαν τὴν δῆθεν ἀντικειμενικὴν ἀποψιν καὶ τὸ γενικὸν καλόν. Ἄλλὰ καὶ αἱ δύο αὗται ἐκδοχαὶ ἐφημερίδος μὴ κομματικῆς εἶναι ἀπατηλαί. Ἐφημερίς μὴ κομματικὴ δὲν θὰ ἦτο ἀπάτη ἂν ὑπῆρχεν ἢ ἦτο δυνατὴ λύσις ἀντικειμενικῆ τῶν ριζικῶν κοινωνικῶν ζητημάτων· ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη θὰ ὑπῆρχεν ἡ ἀνάγκη τοῦ κόμματος διὰ τοιαύτην τινὰ λύσιν. Ἐξ ἄλλου δὲ πάλιν ἐφημερίς ἀνευ ὀρισμένου

κοινωνικοῦ προγράμματος διήθεν ἀνευρίσκουσα καὶ ἀναγνωρίζουσα τὸ καλὸν παντοῦ θὰ ἦτο δυνατὴ μόνον εἰς τὴν σημασίαν περιοδικῶν συζητήσεων ἀνευ περιορισμοῦ, δι' ὅλους· ἀλλὰ τότε θὰ ἦτο τοιαύτη ἐφημερὶς ἀσήμαντος διὰ τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον, ἐκτὸς ἐὰν ὑπῆρχε καὶ κέντρον πολιτικὸν ἕτοιμον πάντοτε ν' ἀναλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τῶν τυχόν εὐρεθέντων κοινῶν συμπερασμάτων, ὑπερ ἄτοπον κ.τ.λ. Ἐφημερὶς μὴ κομματικὴ εἶναι λοιπὸν ἢ ἄτοπος ἢ ἰδεολογία ἢ ἀπάτη. Ἐφημερίδες δὲ τοιοῦτου εἴδους εἶναι ἐπικίνδυναι διὰ τὴν ὑπόστασιν τῶν λοιπῶν κομμάτων : ἔχουσαι τι τὸ Σωκρατικόν, δηλ. παρουσιαζόμεναι ὡς ἀντικειμενικαὶ παρασύρουν τοὺς ἀπείρους τοῦ πολιτικοῦ βίου ἰδεολόγους καὶ ἀνοήτους. Πραγματικὴν ἀξίαν ἔχει συνοδευομένην καὶ μὲ ἠθικὴν περιωπὴν μόνον ἡ ἐφημερὶς ἡ ρητῶς ἀντιπροσωπεύουσα ὠρισμένον κοινωνικὸν πρόγραμμα. Ἐν τούτῳ δὲ συνίσταται καὶ ἡ ἀντικειμενικότης αὐτῆς, δίδει ἐξυληρετεῖ πρόγραμμα κοινωνικὸν καὶ οὐχὶ πρόσωπα κομματικὰ καὶ συμφέροντα προσωπικά. Ἐχει δὲ διπλὴν σημασίαν καὶ ἀξίαν ἡ ἐφημερὶς ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ διὰ τὸ κόμμα : πρῶτον συγκρατεῖ τὰ μέλη τοῦ κόμματος πάντοτε καὶ καθ' ἑκάστην περίπτωσιν εἰς τὸ ἦθος τῆς κομματικῆς ἀπόψεως τῶν ζητημάτων· δεύτερον δὲ προσπαθεῖ νὰ προσηλυτίσῃ καὶ ἄλλα μέλη δηλ. νὰ δημιουργήσῃ κοινὴν γνώμην ἀναλόγως τοῦ ἰδίου κομματικοῦ προγράμματος. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι, ὅπως κατέδειξα, ἕκαστον κόμμα ἐν πεποιθήσει τῆς μόνης ὀρθότητος καὶ ἀναγκαιότητος τῶν κοινωνικῶν ἀρχῶν του θεωρεῖ αὐτὰς καὶ ὡς τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον καὶ τῶν ἄλλων.

Ὡστε τὴν βᾶσιν παντὸς κομματισμοῦ ἀποτελεῖ ἡ κυρίως πνευματικὴ ἀνάπτυξις τῶν πολιτῶν διὰ νὰ καταρτίζουσι αὐτοὶ ἀναλόγως τῶν συμφερόντων καὶ τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν των τὰ ἁρμόδια κόμματα ἢ διὰ ν' ἀκολουθοῦν ἐν συνειδήσει τὴν ἰδέαν. Ἐκαστον δὲ ἄτομον ἔχων συνείδησιν τῆς καταστάσεώς του (ἔχον δὲ καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ψυχικὴν, πνευματικὴν ὑγίαν) καὶ λοιπὸν τείνον πρὸς αὐτοσυντήρησιν καὶ ἀνωτέραν ἐξέλιξιν, προσχωρεῖ καὶ πρέπει νὰ προσχωρῇ εἰς κόμμα πρὸς ἐπίτευξιν τῆς κοινωνικῆς ἰδέας του. Οὕτω δὲ βαίνει, ὅπως κατέδειξα, ἡ κοινωνία πρὸς τὰ ἐμπρός, πάντοτε πρὸς ἀνθρωπιστικωτέραν κοινωνίαν.